

Jože Pogačnik

Filozofska fakulteta v Osijeku

UDK 886.3 Stiški rokopis 5.08:91"04/14"

## KNJIŽEVNOZGODOVINSKE DOLOČNICE STIŠKEGA ROKOPISA

### I

V evidenco slovenske literarne zgodovine je prišel *Stiški rokopis* leta 1889; tega leta je V. Oblak objavil celotno besedilo v *Letopisu Matice slovenske*.<sup>1</sup> Rokopis so v tem času, zaradi tega, ker ga je hranila ljubljanska študijska knjižnica, imenovali *Ljubljanski rokopis*. Za Oblakom je, precej uspešno 1913. leta rokopis ponovno izdal L. Lenard.<sup>2</sup> Tako Oblak kot Lenard sta si ob izdaji postavljala zgolj jezikoslovna in paleografska vprašanja. Ugotovljeno je bilo, da gre za besedilo, ki je jezikovno utemeljeno v dolenjskem narečju, zapisano po načelih nemškega pravopisa, posebej zanimivo pa je bilo dognanje, da je na obeh ravneh, pravopisni in jezikovni, zaslediti vpliv češčine. Istočasne paleografske analize so določile tudi domnevni čas nastanka, in sicer: a) začetek XV. stoletja, okoli leta 1430 (Sickel) in b) sredi XV. stoletja, mogoče nekaj prej (Korzeniowski).

Beseda gre o slovenskih besedilih, ki so vpisana v rokopisno knjigo (NUK, rokopisni oddelek, štev. 141) z latinskimi teksti.<sup>3</sup> Slovenski sestavki so zabeleženi na zadnjih petih straneh, in sicer: dva obrazca splošne spovedi (*confessio generalis*), intonacija velikonočne pesmi, nekaj latinsko-slovenskih izrazov, invokacija Svetega Duha in Marije ter molitev *Salve Regina*. Nekaj slovenskih interlinearnih glos je posejanih tudi med latinskimi tekstom na drugih mestih v knjigi (strani 183 b, 184 a, 194 b, 217 b in 220 b).

Temeljiteje se je s *Stiškim rokopisom* spoprijel šele I. Grafenauer leta 1916.<sup>4</sup> Njegova raziskava je bila sicer še vedno v okviru pozitivistične šole, ni pa ostala v njeni metodološko najnižji obliki. Uvod v študijo je s svojo vsebino obetal več in bolje: "Našo staro literaturo smo obravnavali dozdej vse preveč samo z jezikoslovnega stališča. Vse, kar se je napisalo pod Vodnikom, nam je bilo samo zgled za jezik, ne pa tudi dokazilo o sočasnem duševnem življenju, dokaz kulture. To velja posebno še o predluteranski dobi v našem slovstvu, ki je vsled tega še do danes nismo spoznali tako, kot bi bilo treba, in jo imamo za dobo popolnega kulturnega in narodnega mrtvila."<sup>5</sup> Celovit in načelno osmišljen prijem je v središče pozornosti postavil naslednja vprašanja: "ob kateri priliki se je rabila splošna spoved, ob kateri priliki invokacija Sv. Duha, kje so se rabili ti zapiski, kdo jih je rabil, v kakem stiku so s cerkvenim življenjem in z življenjem slovenščine pri službi božji, pri pridigi, in predvsem, kako si razložiti češki vpliv v invokaciji in v *Salve Regina*".<sup>6</sup> Odgovori na ta vprašanja, če jih razporedimo v smiselno zaporedje, so bili takile:

<sup>1</sup> *Starejši slovenski teksti I*, v omenjenem časopisu na straneh 123-60.

<sup>2</sup> *Razwój historyczny gramatyki słowieńskiej*, *Prace filologiczne VIII* (1913), str. 109-10 in 130-41.

<sup>3</sup> *Gre za papirnato rokopisno knjigo (21,5 x 13,25 cm), ki je vezana v ovčje usnje in izpolnjena z latinskimi besedili.*

<sup>4</sup> *Stiški (ljubljski) rokopis*, *Dom in svet XXIX* (1916), str. 239-43 in 311-14 (na str. 315-16 so *Priloge*, kar pomeni, transliteracija ustreznih besedil rokopisa).

<sup>5</sup> N.m., str. 239.

<sup>6</sup> N.m., str. 240.

a) Splošna spoved je bila govorjena po evangeliju in pred razlago evangelija (pridigo); govoril jo je duhovnik v cerkvi v svojem in v imenu ljudstva, h kateremu je bil obrnjen ("z menoj ino z vami"). V zapisu ni mogoče govoriti o dveh tekstih splošne spovedi, gre le za prvi napačno in drugi pravilno zapisani tekst. Tekst je prepisovan iz neohranjene predloge.

b) Kronologija sestavkov v *Stiškem rokopisu* je naslednja: molitev pred pridigo, *Salve regina*, velikonočna pesem, splošna spoved (najprej napačno in potem pravilno zapisana) in latinsko-slovenski izrazi.

c) Molitev pred pridigo in *Salve Regina* sta nastali okoli leta 1428, pisec pa naj bi bil Čeh, ki je zaradi husitskih vojn v domovini prišel na slovensko ozemlje. Ostalo je zapisano okoli leta 1440.

č) Rokopis je nastal v cistercijskem samostanu v Stični (od Grafenauerja naprej je določnica *ljubljski* zato spremenjena v *stiški*). Celotno zgodovino slovenskega teksta in konteksta, v katerem se pojavlja, je mogoče strniti takole: "Cela rokopisna knjiga je nastala iz zvezkov, ki jih je pred vezavo spisal in rabil neki cistercijan v Stični, najbrže po rodu Čeh, ki je za časa husitskih vojn pribežal tja iz svoje domovine; en zvezek je sam še nevezan prevzel od patra Martina pridigarja, morda po njegovi smrti, morda po njegovem odhodu v drug samostan. Celotno, vezano knjigo je dobil potem v roke pisec splošnih spovedi, ki se tudi njegovemu slovenskemu *pravopisu* pozna, da je bil učenec Čehov".<sup>7</sup>

d) Interlinearne glose so postavljene nad latinskim ekvivalentom v primeru, ko slovenski izrazi češkemu duhovniku še niso bili dovolj domači, zato jih ni mogel uporabljati pri direktnem prevajanju izvirnika, temveč jih je predhodno "prepariral".

Po raziskavah I. Grafenauerja se je literarnih (predvsem kompozicijskih in stilnih lastnosti) loteval še J. Pogačnik. Njegove ugotovitve so podrejene dvema globalnima metodološkima aspektoma. Prvi je vsebovan v hotenju, da se v *Stiškem rokopisu* problematizirajo književne plasti; v prvem planu je razčlemba literarnosti v besedilu iz časov, ko besedna umetnost še ni bila samostojen in neodvisen duhovni pojav. Drugi aspekt izhaja iz metodološkega hotenja, ki želi poudariti, da gre tudi v tem primeru za tako imenovano predliterarno obdobje, v katerem je estetika le okras v funkcionalno obremenjenem tekstu.

Naslednji prispevek ima namen določiti literarnozgodovinske določnice *Stiškega rokopisa*. Ta namen bo zasledoval na dveh ravneh, in sicer:

a) najprej želi ugotoviti jezikovno-stilni in kompozicijski sestav besedil, ki so sestavni del tako imenovanega *Stiškega rokopisa*. Razčlemba te vrste bo napravljena po raziskovalnih načelih, ki so se uveljavila v sodobnem svetu za preučevanje srednjega veka.

b) ob ugotavljanju tistega, kar imenujemo literarnost besedil, bo v središču pozornosti genetična in tipološka zveza, ki *Stiški rokopis* uvršča v specifičen domači in zahodnoevropski kulturološki kontekst.

Ugotavljanje literarnozgodovinskih določnic *Stiškega rokopisa* bo, skupaj z analizo jezikovnih, paleografskih, liturgičnih in cerkvenozgodovinskih razsežnosti, prispevalo k splošnemu cilju, ki je v tem, da se mozaik problemov, ki sestavljajo *Stiški rokopis*, prikaže čim bolj problemsko celovito in znanstveno relevantno.

## II

*Stiški rokopis* obsega, če gledamo po nastanku, dve skupini zapisov. Okoli leta 1428 sta nastali invokacija pred pridigo in *Salve Regina*, okoli 1440 pa intonacija velikonočne pesmi in zapis splošne spovedi. Poleg tega imamo v knjigi, ki sicer v latinščini prinaša *Tractatus de husitis*, legende o svetnikih in načrte za pridige, še nekaj interlinearnih slovenskih glos, ki pa so manj pomembne.

<sup>7</sup> N.m., str. 312.

Med omenjenimi teksti je najbolj obširna splošna spoved (*confessio generalis*). Sodi v tisto skupino podobnih cerkvenih besedil, ki naštevajo vse vrste grehov, čeprav jih človek, ki tekst govori, ni vseh storil. Stiška *confessio generalis* je samostojna priredba po kakšni nemški predlogi iz družine tistih spovednih obrazcev, ki so nastali iz ustrezne formule Honorija Avgustodunskega (prva polovica XII. stoletja). Razložki med enim in drugim segajo na področje razčlenjevanja teme in so torej literarno-strukturne narave. Začetek obrazca je podoben uvodni izjavi v III. *Bržižinskem spomeniku* in se glasi: *Jaz se odpovem hudiču / inu nega dejlam / inu vsi nega hofarti / inu se izpovem / inu dőlžan dam / našim gospudi ...*<sup>8</sup> Zapis jasno kaže, da gre za odpoved hudiču in za dosego pradednih časti. Obe prvini sta podani stilistično; častno mesto imata besedi *jaz* in *naš gospod*, ki sta na začetku in na koncu spovedi. Že tu lahko zapazimo nekakšno navpično os, ki razmejuje dva svetova (zemlja : nebo). V tem okviru je nanizana vsebina, ki ima pet smiselnih enot:

- a) želja po pradednih časteh;
- b) prekrški zoper dogmo;
- c) prekrški zoper oblast (desetina);
- č) prekrški zoper sebe in človeka;
- d) kesanje s prošnjo za milostno odpuščanje.

Zgradba je funkcionalna. Vsebinsko namreč očitno poudarja tri komplekse: teološkega, cerkveno-družbenega in osebnostno-etičnega. Izrazito pa poudarja tudi prvo osebo, ki je usmerjena navznoter. V obrazcu je čutili svojevrsten mistični individualizem, ki omogoča in določa zanimanje za človekovo notranjost. S tem išče prvine človeško intimnega, postavlja možnost osebnega občevanja z Bogom in za temelj tega odnosa jemlje nekakšnega nesnovnega, "notranjega" človeka. Žato je vsebinski svet stiške *confessio generalis* manj doktrinaren in bolj človeški v primeri s strogostjo tekstov, ki so nastali v romaniki. Verski cilji izvirajo iz humanosti in iz emocionalizma, katerima hoče biti krščanstvo predvsem ljudska vera in šele nato skupek obrednih in dogmatičnih sestavin. V ospredju obravnavanega besedila je moralna vsebina, toda idejno blaga in podkrepljena z upanjem, ki ni utemeljeno samo transcendentalno, marveč tudi individualno.

V religiozni vsebini se torej spajata gotski mysticizem in gotska emocionalnost. Versko načelo je primarno, toda v okviru religiozne misli in cerkvene kulture se poraja nov način doživljanja. Le-tega razkrivajo ekspresivna izrazna sredstva. Poleg vrste posrečeno izbranih stilemov je treba omeniti refren sklepnih odstavkov (*Tiga je meni...*), ki ima prvotno mnemotehnično vlogo in sodi v območje oblikovnega načela ponavljanja. Poleg pomožne, asociativne vloge, ki olajšuje ustno improvizacijo, ima tudi stilistično in oblikovno vlogo. Z njim se je poglobila vsebina, celota pa se je razčlenila v omejene razdelke, ki so nosilci posebnega pojmovanja in tektonskega (kompozicijskega) stopnjevanja.<sup>9</sup>

Zato se je moral spremeniti tudi slog in se podrediti novemu pogledu na svet. Prvi *Bržižinski spomenik* govori kratko in jasno: *jesom ne spasal nedela* (I 18). Stiška očitna spoved za isto misel potrebuje dolgo izjavo: *svete nedele... nejsom nikuli taku praznoval inu častil kakor ji bi je to po pravdi moral dejati...* Očitno je, da je težišče prvega zgleda v samostalniškem in neposrednem izražanju, ki je ustrezno apodiktični vsebini. Stiški stavek je primerjajoč in vzporejajoč (*taku ... kakor*), opisen in se z vsakim vsebinskim elementom ukvarja dlje časa. Opaja se ob besedah, zato v njem nastopa toliko pleonazmov ali klišejskih zvez (*se izpovem inu dőlžan dam, praznoval inu častil, ogrđiti inu omrziiti, čestu inu gostu* itd.). Nekdaj je šlo samo za stvar, sedaj sestavljalca zanima tudi, kaj je ob stvari še mogoče. Poskusi z jezikom so v tem pogledu dovolj značilni. Izrazi, kakor so: *božja veža, sveti sobotni večer* (= delopust), *desetina žvljerja, sem sovraž, odlog žvljerja, račiti in voli-voli*, že v času nastanka stiške splošne spovedi niso mogli biti popolnoma običajni. V tem nas potrjuje oblika *svetik*, ki je uporabljena štirikrat in je znana iz *Rateškega rokopisa*.

<sup>8</sup> O kompozicijsko-stilni problematiki *Bržižinskih spomenikov* prim. v avtorjevi knjigi *Starejše slovensko slovstvo*, Ljubljana 1990, str. 70-95.

<sup>9</sup> O vprašanju romanike in gotike v slovenskem slovstvu prim. avtorjevo monografijo *Zgodovina slovenskega slovstva*, I. *Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*, Maribor 1968, str. 35-8.



Istočasno pa nastopa tudi danes običajna beseda *svetnik*, kar pomeni, da gre za izbiro. Avtor se je odločil za redkejšo, bolj starinsko besedo ali — drugače povedano — začutil je pojem stilema. Tako je mogoče razlagati pridevnik *souvaž*, ki ga je uporabljal tudi Trubar. Zveza *voli-voli* za latinsko *aut-aut* je arhaizem, ki v kakem drugem slovenskem tekstu sploh ni ohranjen, je pa znan iz stare cerkvene slovanščine in iz stare srbohrvaščine. Podobno je z glagolom *račiti*, ki je ključna beseda v izrekanju prošnje za milost in odpuščenje (*da mi račite prositi, da mi on rači dati, me rači obdarovati, mi rači dati*). V podobnem kontekstu je beseda znana tudi iz III. *Bržienskega spomenika* (*mi račite na pomoči biti, jesi račil na si svet priti* III 20 in 68-9). Iz jezikovne rabe je očitno, da gre za pojem, ki ga označuje latinski glagol *dignari*, in da je vezan izključno samo na tista mesta, na katerih se govori o Kristusu. Drugi omenjeni leksemi imajo v sebi že metaforične lastnosti. To velja tudi za naslednje zglede: *odpoved hudiču* (= spoved), *obrnuti se od boga* (= grešiti), *huda dela* (= grehi), *hudičeva oblast* (= življenje v grehu), *stanovitno stati* (= biti moralno krepak) in najlepša podoba iz celotnega teksta, ki se glasi *bridka reva mojega srca*.

Besedilo splošne spovedi je oblikovano po zakonih, ki jih narekuje recitativ:

Jaz se dølžan dam,  
kir sòm to p(re)lomil,  
kar sòm oblubil,  
kadar sòm krst prijel,  
kir sòm se od buga obrnil  
inu od nega zapuvidi,  
kir sòm boga zatajil  
z mejmi hudejmi dejli  
inu sòm se volnu vdal  
ti ablasti tiga hudiča,  
kigar sòm se odpovejdal,  
kadar sòm krst prijel;  
tímu sòm je do sejga mal  
z mejmi grejhi volnu služil.  
Tiga je (meni srčno žal)...<sup>10</sup>

Posamezne besede tega odlomka so le drobci višje celote, ki jo imenujemo fonetski sklop. Tak fonetski sklop je kadenciran, ker si je naglas sklopa podredil vse druge in ker ta glavni naglas korespondira z glavnimi naglasi drugih sklopov. Med takšnimi fonetskimi sklopi nastaja dinamično razmerje glede na dolžino vsakega od njih. Sklopi so namreč heterosilabični, imajo pa težnjo, da bi akustično zveneli, kar pomeni, da imajo določen ritem. Zgradba posameznega fonetskega sklopa je klišeizirana in delovanje teksta v akustičnem pogledu je ritmično izrazito enolično. Ta enoličnost izvira tudi iz vzporedne gradnje stavka v sintaktičnem pogledu:

desetina	mojega telesa
(desetina) drugega	mojega blaga

Pri takšnih in podobnih stilističnih postopkih je sestavljalavec besedila prevzemal izrazno izkušnjo nemških srednjeveških besedil, v katerih se omenjeno mesto glasi:

Daz ih den zehenten mines libes  
und andres mines goutes nie so gegab so ih solte.

Nemški slovstveni kontekst je za ugotavljanje slovenskih literarnih prvin torej eden najbolj pomembnih dejavnikov. Obravnavani zgled pa je spet nosilec neke idejne težnje. Smisel

<sup>10</sup> Navedki so prevzeti iz Grafenauerjevega prečrkovanja.

takšne enoličnosti je namreč ta, da naj govorečega prisili k poslušanju tako imenovanega notranjega, duhovnega pomena teksta. Besedilo postaja v kontekstu življenja vzvišeno, nestvarno in nadosebno: človeka vzdiguje v nadčasovno sfero s tem, da ga dela gluhega za pomen govornjega.

### III

V kitici *velikonočne pesmi* je obdelana liturgična misel o vstajenju in njegovem pomenu za odrešenje človeštva. Res gre za predelavo nemške pesmi (*Christ ist erstanden*), vendar razločki v izrazju, v ritmiki in v fakturi stavka govore za afektivno in jezikovno samostojno prepesnitev znane srednjeveške teme. Nemški tekst je kitična pesem, sestavljena iz dveh parov asoniranih vrstic:

Christ ist erstanden  
von der marter alle  
dess solln wir alle froh seyn,  
Christ will unser trost seyn.  
Kyrie eleison.<sup>11</sup>

Vsak stih ima dva stavčna poudarka, ki mu dajeta določeno ritmično podobo. Slovensko besedilo (*Náš gospúd je / od smrti vstal, / od néga brídke mártre; / nám je se veselíti / on nam hóce k tróšti býti. / Kyrie eleison*) je v tretjem in četrtem stihu rimano (*veselíti, býti*). Posebno pozornost pa zbujata prvi in četrti stih, ki sta pravilni dvodelni dolgi vrstici s po dvema smiselno poudarjenima besedama v vsaki polovici. *Náš gospúd je / od smrti vstál // ón nam hóce / (k) tróšti býti*).

V teh primerih bi bilo napačno iskati kakršen koli ritmičen motiv. Jezikovna norma obeh stihov je člen (fonetski blok). Za pravilno branje takšnih verzov je poglavitno najti mesto, na katerem je odmor (cezura). Navedena stíha sta potemtakem sestavljena iz dveh fonetskih sklopov ali — glede na zloge — iz skupine 4 + 4. Tako osemzložni vrstici oklepata druga dva fonetska sklopa s sedmimi zlogi in z odmorom za drugim verzom. Takšen način pesnikovanja je zelo star in je v slovenskem slovstvu izpričan najprej že v II. *Brižinskem spomeniku*.

Motivno sta si nemška predloga in slovenska priredba precej podobni, v konkretnosti pa so vendarle značilni razločki. Beseda *Christ* je prevedena z emotivnim *naš gospúd*, namesto enostavnega *ist erstanden* imamo v slovenščini *je od smrti vstal*. V nemščini je Kristus premagal samo muke, v slovenskem besedilu je poudarek na premagi smrti in muk, kar je zahtevalo priredno zvezo dveh stavkov. Za zvezo *marter alle* je prevajalec našel ustrezen stilem v *brídki martri*, ki ima neki arhaično-čustveni odtenek. Tretji stih je prevodno posrečen: zveza pomožnika *bíti* in nedoločnika izraža potrebo in neogibnost določenega dejanja ter spada med paleoslovenizme, kakršni so oblikovali *Brižinske spomenike* (*bíti, imeti* + nedoločnik v pomenu latinskega *debere*).

Besedilo velikonočne pesmi se je uporabljalo ob praznikih, ki se v katoliški cerkvi slavijo z velikonočno liturgijo. V zvezi s takšnimi prazniki pa je obstajal latinski obredni prizor z naslovom *Visitatio sepulcri*, ki je postal aktualen že v XV. stoletju. Ljudstvo se je torej udeleževalo, kakor kaže pesem, tega obreda tudi s pesmijo v domačem jeziku. Oblika te udeležbe je za sedaj zakrita s temo zgodovine. Toda prav s to možnostjo si je razlagati, zakaj je pesem preživela čas (znanih je devet različic) in našla milost celo v Trubarjevih očeh. To bi pomenilo, da se je liturgični obred ohranil dlje časa in je skupaj z drugimi razlogi omogočil, da se je od vseh slovstvenih zvrsti v književnosti na Slovenskem najprej uveljavila prav dramatika. Zato mesto stiške velikonočne pesmi ni samo med cerkveno poezijo, temveč tudi v osnovi slovenske srednjeveške drame.

<sup>11</sup> O velikonočni pesmi je temeljito študijo napisal I. Grafenauer: "Ta stara velikonočna pejsen" in še kaj, Čas XXXVI (1942), str. 89-138.

*Invokacija pred pridigo* je oblikovana slovstveno dokaj enostavno. Od šestih vrstic jih je pet samostojnih stavkov, zloženih po enotnem načelu: na začetku vsakega stoji glavni pojem (*milost in gnada, pomoč, prihod, trošt, obhranjenje*), ki mu sledi navedba nosilca tega pojma (*naš gospod, devica roža, sveti duh, svetniki, križ*). Gre torej za akumulacijo odbranih pojmov, ki so podani v klišeiziranih fonetskih sklopih. Klišeizirano kopičenje razodeva očitno težnjo k identifikaciji prošnje, ki se dokončno izpove v šesti vrstici: *ta rač z mano no z vami biti*. S tem je temeljni kliše razbit; zadnja vrstica je strukturno nova. Ker je zunaj običajnega načela za stavčno zlaganje, omogoča čustveno poglobitev.

Takšno teženje je razvidno tudi iz rabe arhaizmov, še bolj pa iz podobe stiha, ki je večidel dolga dvodelna vrstica. Po vsebinski in oblikovni strukturi je invokacija pred pridigo zvezana s prvotnimi kirielejsoni. Kakor dokazuje goriški rokopis (iz let 1551 in 1558), se je takšen obrazec uporabljal kot *praefatio ante predicationem*. Stiško besedilo pa ima svoj korelat tudi v drugih slovanskih slovstvih, saj je vsebinsko v tesni zvezi s staročeško (hiliastično) pesmijo *Hospodine, pomiluj ny*. Ta pesem je med husiti postala to, kar je izpričano tudi za slovensko priredbo; pela ali govorila se je pred pridigo. Podatek je zanimiv zato, ker se v zvezi s tem tekstom *Stiškega rokopisa* omenja češki menih, ki naj bi bil po husitskih vojskah pribežal v Stično. Pregnani husiti so zares prihajali tudi na Slovensko in — kakor je videti — dali nekaj novih slovstvenih spodbud (v žičkem samostanu je izpričano celó češko pismenstvo). Pobudo za slovensko različico invokacije je treba iskati prav v tem kulturotvornem prilivu čeških menihov.<sup>12</sup>

Zapis antifone *Salve Regina* je grafološko enak invokaciji pred pridigo. V obeh primerih je verjetno treba računati s češkim redovnikom, kar se ponovno in dosti močneje kaže v besedilu antifone. Češki jezikovni vpliv je mogoče ugotoviti v glasoslovnih, predvsem pa v oblikoslovnih posebnostih, in to govori za zahodnoslovanski izvir pesmi. Na Češkem in Poljskem je bila prav ta pesem močno priljubljena in je še danes znana v več različicah. Izvirnik te pesmi se je pojavil v prvih zapisih na koncu XI. stoletja. Uporabljala sta jo tako rimski kot benediktinski brevir. Vsebinsko je bila preračunana na čustvo in je bila zapeta v prvi osebi množine, kar je bilo kaj prikladno za razna cerkvena slavja. Med menihi v Clunyju se je uporabljala od leta 1135 kot pesem pri procesiji. Od tod jo je zaneslo med cistercijane, ki so jo od leta 1218 morali moliti vsak dan, od 1251 pa obvezno po kompletoriju, to je po sklepni molitvi v brevirju. V tej obliki je bila od XIV. stoletja naprej razširjena po vsej zahodni Evropi.<sup>13</sup>

Ti zunanji podatki lahko povedo marsikaj tudi o stiškem slovenskem besedilu latinske antifone. Pomembno je že to, da se kot domači nasprotek vključuje v marijanski kult. Zveza besedila s samostanom v Clunyju pa kaže, da gre za slovstveno pričo moderne srednjeveške mistične smeri, ki je imela svoje torišče zlasti v Stični.<sup>14</sup> Za nastanek slovenske različice je treba ob tem poudariti tudi dejstvo, da *Salve Regina* ni bila predpisana za rabo v delu z verniki, marveč so jo morali latinsko moliti samo duhovniki. Gléde na to, da gre za globoko čustveno občuteno srednjeveško cerkveno pesem, je mogoče zagovarjati mnenje, da je to besedilo poskus prevajanja, ki je imelo prvi nagib v ustvarjalni slasti in potrebi. Pri tem je bila redovnika Čehu v spominu češka tradicija te pesmi, s katere vsebino se je šele v tujini lahko izenačil. V njej je namreč stih o izgnanih Evinih otrocih (*Ad te clamamus exules filii Hevae...*), kar pomeni, da je najbrž domotožje ustvarilo duševno dispozicijo za prepjev latinske antifone v slovenščino.

Avtorja *Stiškega rokopisa* (Anonymus I češkega porekla in Anonymus II) sta se s svojim delom vključila v široko kulturnoideološko in zgodovinsko ozadje. Zato imajo obravnavana besedila podobno slovstveno tipiko. Temeljna značilnost jim je idealistična usmerjenost, ki ima dve strani. V delih samih je imanentna filozofsko-religiozna ideja boga in iracionalne teogonije, na socialni strani pa se izraža skupinska zavest. V tem okviru so vsi čutni pojavi

<sup>12</sup> Vprašanje češke pesmi *Hospodine, pomiluj ny* je obravnavano v *Dějiny české literatury I*, Praha 1959, str. 56-7 (avtorji pesem uvrščajo v duhovno liriko, ki je značilna za husitizem).

<sup>13</sup> Prim. R. von Liliencron: *Deutsches Leben im Volkslied im 1530*, Stuttgart 1884, str. XXXIX sl.

<sup>14</sup> O marijanskem kultu in Clunyju prim. v avtorjevi knjigi *Starejše slovensko slovstvo*, str. 55-62.



zgolj odsev božje volje, ki je zaslužnija človekovo dejanje in nehanje. Celotni materialni svet je pasivno odvisen od višje, objektivne božje sile; zato tudi posameznik izginja v čredi, ki je strogo podrejena božji uredbi in naredbi. Negacija materialne čutnosti in osebne individualnosti spremlja poudarjanje duhovnosti in tistih potez, ki so protiindividualistične. Zato se srečujemo s slovstvom, ki je samo po sebi lahko zgolj in samo vezan nosilec ali dekla etične in religiozne, skupinske duhovnosti. Njegov temelj je etično-duhovna vrednost in njegov cilj je etično-očiščevalni učinek. Le-to pa ima svojevrstne posledice v literarni strukturi obravnavanih besedil. Vsa izražajo apriorno normo, ki mora veljati ljudem za nespremenljivo in sveto ter je posameznik ne sme spreminjati ne osebno tolmačiti. Težnja za duhovno, večno nespremenljivo idejo, ki plava nad časom in človekom, pomeni nadosebno potezo, apriornost, splošnost in stalnost. Ta lastnost določa tudi slogovno in kompozicijsko normiranost različnih pojavnih oblik tekstov. Kompozicijska arhitektonika je upoštevala vezano obliko poetičnih besedil in številčno stroge stavčne ali ritmične periode, v veliki večini pa je tudi motivno težila k strogi urejenosti. Da se ni prevesila v pravo somernost, je kriv emocionalistični tok, ki je začel podirati moralno-estetski red stvari v romaniki v prid nove umetnostne dobe — gotike.<sup>15</sup>

Teksti *Stiškega rokopisa* so bili namenjeni kultu in cerkvenim obredom. Bili so za vse ljudstvo, ki jih je enako razumelo. Tako zelo so bili last duhovne črede, da so vsi zapovrstjo anonimni. Tu pa smo pri zarodku pomembnega pojava. Takšni, kakršni so bili, so ti teksti vendarle dokaz neke demokratizacije in laicizacije. Ta lastnost ni v nasprotju s cerkvenim slovstvom kot takim. Gre za to, da ta besedila niso več samo za duhovnika, marveč so namenjena predvsem laiku, ki tako postaja gospodar položaja. Zato ni presenetljivo, da ima *Stiški rokopis* očitno težnjo, da zagrabi v aktualnost tistih vidikov, ki so bili za srednjeveškega človeka vsakdanja resničnost. Zato tekst ni estetsko samostojen, marveč je estetika podrejena potrebam cerkve. Tako je nastal drugačen tip oblikovanja, ki se je močno poenostavilo (v primeri z *Bržiškimi spomeniki*) in zamenjalo metaforični izraz s primerjajočim pisanjem. Norma literarnega izražanja je postala govorjena beseda, in sicer beseda preprostega ljudstva z vsemi germanizmi, ki je samo malenkostno požlahtnjena z izročilom slovenskega cerkvenega govora. Ravno podreditev vsakdanji slovenski govorici in beg od višjih nalog sta bila v obravnavanem rokopisu hotena in literarno-razvojno dovolj pomembna lastnost. Z njo se je ob literarno latinščino in nemščino postavila spet literarna slovenščina, kar je imelo za nasledek novo razmerje med slovensko in latinsko-nemško slovstveno ustvarjalnostjo. V teh in takšnih lastnostih pa je pomen *Stiškega rokopisa* za slovensko srednjeveško slovstvo.

Razčlemba književnozgodovinskih sestavin *Stiškega rokopisa* je razkrila, da tudi v tem primeru ne gre zgolj za naključen tekst, ki naj bi nastal iz praktičnih pastorizacijskih potreb. Podobno *Bržiškim spomenikom* je tudi *Stiški rokopis*, čeprav v manjši meri, nasledek določene literarne volje, ki želi, da naj bo pragmatično tudi lepo. *Stiški rokopis* torej v vseh svojih sestavnih delih v tako imenovani božji besedi vsebuje tudi sledove človekovega ustvarjalnega duha.

<sup>15</sup> O stilni razsežnosti srednjeveškega slovenskega slovstva prim. v avtorjevi knjigi *Zgodovina slovenskega slovstva* I, str. 40-3 in 46-53.

